

DO SARTEGO A LAXE DO CREGO

Por: Henrique Dacosta López

Neófitos somos (por non dicirmos ignorantes) en case todo o que se refira á Illa de Ons. Visítala nunha única ocasión antóllasenos insuficiente para facer un estudo de calquera tema medianamente serio, por máis que se pretenda pouco profundo. De aí que tentarmos unha aproximación á toponimia insular - pois foi o noso primeiro propósito - ficase totalmente descartada unha vez soubemos que Fernando Cabeza Quiles xa o tiña bastante avanzado e estudado, logo de comprobalo en varios números de *Aunios*, a presente revista.

Quen lles escribe deu os seus primeiros pasos no asunto técnico e filolóxico dos nomes de lugar alá entre os anos 1989-1990. Acontecía isto en Fene e facíao auspiciado por unha bolsa de investigación que o propio concello sacara a concurso-oposición. O traballo, plasmado cun certo pormenor (ademais de presunto rigor) e hoxe soporte útil para a cartografía municipal, permanece desde aquela sen publicar, publicación que estaba contemplada nas bases da bolsa de investigación e que nunca foi levada a efecto. Con todo, e sen pretensión de nos estender sobre a intrahistoria deste infeliz asunto, si podemos aseverar que dita investigación acabou por propiciar en nós unha especial querenza polo estudo da toponimia, querenza amadora, claro está, e nada que ver, por suposto, coa que avezados expertos como Cabeza Quiles ou outros como Elixio Rivas, Abelardo Moralejo, Isidoro Millán González-Pardo ou Álvaro Porto Dapena levaron ou levan a cabo de maneira moito máis científica e con, por descontado, maior coñecemento de causa que o noso.

Permítasenos, no entanto, a deformación profesional a este respecto e apuntar o curioso feito de que a “Laxe do Crego” (ou “Con da Laxe do Crego”) en Ons, un grupo de penas que fica illado de terra coa marea alta na praia da Area dos Cans, conteña esculpido un sarcófago antropomorfo, que hai quen di que puidese corresponder ao enterramento dalgún frade eremita ou talvez ao dalgunha pequena congregación. Dito sarcófago, coñecido tamén polo topónimo “Sepultura”, segundo Cabeza Quiles, xorde por veces con outro nome de lugar no noroeste peninsular galaico, “Sartego”, tal e como acontece, por exemplo, na parroquia fenesa de Sillobre. Denominación esta, “Sartego”, que descoñecemos a que cousa debeu responder con exactitude no seu momento, e que hoxe designa un monte, ademais dun túnel, o máis longo da

AP-9, límite entre os actuais concellos de Fene e Neda, na marxe sur da ría de Ferrol.

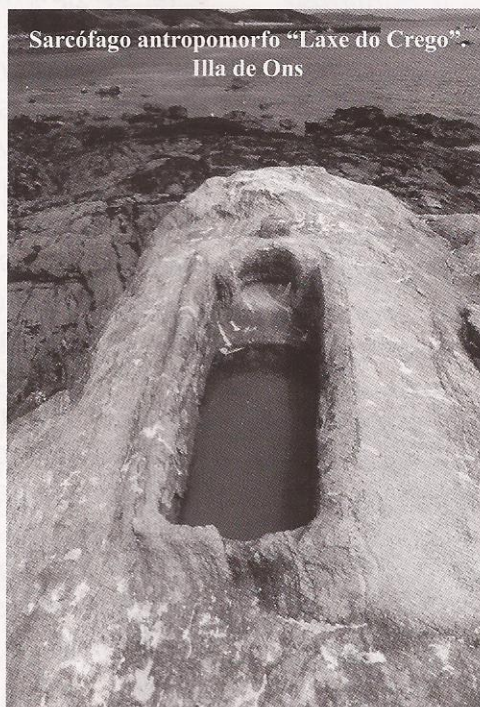
Sartegos estes que nos traen á mente o mundo fantasioso dun sillobrés de sona, o narrador e xornalista Ramón Loureiro, construíndo a través do realismo máxico un universo de sombras, de ánimas e pazos, de realidades ambivalentes ou planos distintos da realidade en que ás veces eses dous niveis, o dos vivos e o dos mortos, alternan entre si creando unha atmosfera ambigua e intemporal. A mítica

Terra de Escandoi, co seu marqués, co seu príncipe incorpóreo Henrique Caldaloba ou co seu vello Merlín, para introducirmos na maxia desbordante de Cunqueiro. E é que Loureiro reivindica precisamente esa tan cunqueiriana Galiza do Norte (territorio que comprendería desde Mondoñedo a Ferrol), futuro advento dunha Terceira Bretaña.

Sarcófagos, sartegos, modias, mámoas, antas, arcas ou barcas, á fin e ao cabo todas elas, todos e cada un destes vocábulos que tamén remiten á idea do seu continente. Falamos dun receptáculo cóncavo que conterá no seu interior algo, que é preciso para a existencia dun contido, neste caso, corpóreo ou incorpóreo, tal e como a seguir anotaremos. As míticas barcas de pedra ou barcas petrificadas en que os nosos máis afamados santos e santas de carácter popular disque chegaron ás nosas costas (Santo André, Santo

Amaro, Santa Comba, etc.), costas en que logo fundarían o seu santuario e que nos liga a través dun antiquísimo vínculo cos celtas das illas británicas, tal e como se recolle no *Libro das conquistas irlandesas (Lébor Gabála Éirenn)* do séc. XI. Así temos o ben célebre do Santo André de Teixido, ao que “vai de morto quen non foi de vivo”, en terras de Cedeira, mais tamén o máis modesto de Santa Comba, na illa do mesmo nome da parroquia ferrolá de Covas. Desta maneira, Santa Comba, ao igual que o Santo André, chegaría á illa homónima nunha barca de pedra, logo de ser repudiada por Deus ao ser tachada de bruxa. “Enmeigar enmeigarás, pero no meu reino non entrarás”, sentenza por El promulgada e que, tras o arrepentimento de Comba e mudanza piadosa, conducíraa a un longo periplo mariñeiro até se asentar e fundar a ermida na illa, no extremo da praia homónima da nosa aldea ferrolá de Covas.

De facermos hoxe unha breve visita á illa de Santa Comba - preferentemente, de marea baixa -, levaranos

obrigatoriamente a ter que ir contemplar a pía de pedra, medio afundida na terra, que disque é a embarcación en que a santa chegou navegando por mar. Pero, aí de quen a pretenda arrancar do lugar!, pois canto máis se tente erguer, máis se afundirá na terra. Velaquí o símil co sartego, neste caso co do da Laxe do Crego, aínda que o de Ons, sen dúbida que corpóreo, e incorpóreos o de Santo André e o de Santa Comba, a ollos cando menos dos que se teñan por non crentes.

A embarcación pétrea de Santa Comba, en certo sentido, garda forma de maseira, e hai mesmo quen apunta que se puidese tratar dun sarcófago altomedieval. O caso é que a lenda, a nosa crenza popular e a que, alén diso, nos liga cos pobos célticos das Illas Británicas, é citada dun xeito bastante semellante en Escocia, concretamente nas Illas Hébridas, coa fundación do mosteiro de Ion por San Columban, santo irlandés conversor dos escoceses ao cristianismo; ou tamén no caso do bretón San Carantoc que, chegado a Gales, preguntara ao lendario rei Artur se vira o seu altar de pedra que perdera na travesía que por mar fixera; ou, así mesmo, no caso do San Patricio quen, desde Irlanda, navegou sobre o seu altar cara á Bretaña, a Armórica francesa. Non hai dúbida de que o mito, polo que se ve, é común aos pobos da ribeira atlántica, estendéndose até Escandinavia. As *Arenas Paradisi* (Areas do Paraíso), ese lugar de rastros no mar deixados á caída do sol e en que as ánimas agardan a súa viaxe para o Alén, xorde xa nos petróglifos neolíticos, ficando así inscrito nas pedras desde tempos inmemoriais. Os relatos populares que falan dese edén do outro lado do océano, do Avalón ou da Eterna Illa da Mocidade, acaban por ser referendadas polas lendas de barcas petrificadas de santos e santas a que nos referimos. As vidas de San Brandán en Irlanda ou do Santo Amaro en Galiza, entre outras, véñennolo corroborar.

De regreso á Illa de Santa Comba, certo é que non podemos establecer moitos máis paralelismos con Ons fóra da condición insular de ambas. Illa aquela, doutra parte, que realmente se converte en tres, a Insua do Medio (verdadeira de Santa Comba onde se encontra a ermida), xunto coa Derradeira e coa Insua do Toxo. Existe entre esta última e a do Medio unha pequena canle, mentres que a do Toxo fica practicamente pegada a terra a través doutra porción de terra, desta vez non illada, que recibe o nome de Insua de Cardido, conectada coa propia praia; e cuxo extremo forma

un cóbado, en ángulo recto, pasando a chamarse agora polo nome de Praia da Fonte. Así pois, o longo areal de Santa Comba, as illas case pegadas a terra firme e no seu fondal, ollando para o nordeste, a praia da Fonte, que conforman este belo conxunto, en certa medida moi semellante ao do tómbolo da Lanzada, tanto por razóns topográficas como pola súa ermida.

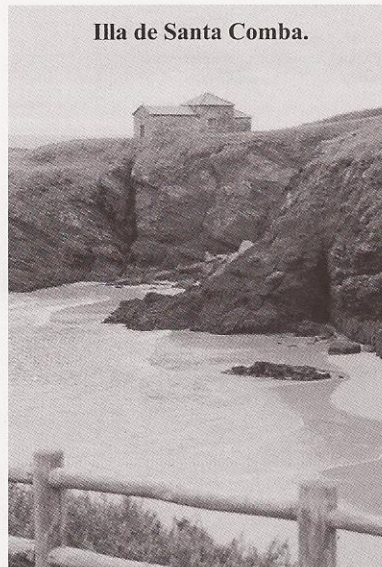
O asentamento humano da illa de Ons data da época castrexa, non en van os castros do Alto da Altura e o da Cova da Loba así nolo testemuñan. Na Illa do Medio de Santa Comba, ao pé do carreiro, e unha vez superadas as escaleiras que soben ao alto, certos rumores dos máis vellos viñeron confirmar, tras unhas interesantes escavacións, a aparición de restos altomedievais, pero tamén anteriores, castrexos, que falan de fornos de fundición, da Idade do Ferro pois, e alúdese a enterramentos dun antigo cemiterio que poderían remontarse ao séc.XII, talvez aos dunha pequena congregación relixiosa.

Suponse que as tres illas ou insuas estiveron conectadas entre si a terra, non eran illas no primeiro momento en que foron habitadas, quérese dicir, en época castrexa. A súa posición estratéxica, canto á defensa se trata, favoreceu o enclave, e outros vestixios nas outras dúas insuas máis próximas á praia, a do Toxo e a de Cardido, dan fe da existencia de estruturas amuralladas.

A parroquia de vivos e a de mortos xorde, logo, testalana nese seu xogo de ambivalencias. Esa conxunción en que ambos os mundos se teñen que explicar e comprender, coa mesma naturalidade con que o Henrique Caldaloba de Ramón Loureiro se entremete desde o seu mundo incorpóreo no anódino e real do día a día. Tal como acontece coa Riparia de Xosé Antonio Perozo, con ese trasunto se cadra

dunha sorte de Ons, ora por veces nos poida recordar tamén á Illa de Arousa, na novela *Caderno de Riparia*. Trasunto de Ons como a Auria de Blanco Amor foi para Ourense ou a Marineda de Pardo Bazán para A Coruña.

A ficción novelada de Perozo converte a Illa de Ons nunha especie de plató cinematográfico (novela por entregas que foi premiada por *La Voz de Galicia* en 2003 e garda unha estrutura moi filmica), colocando nel todo un elenco de personaxes, ademais dun pazo, de casas e rueiros, unha igrexa e un cemiterio, un faro, etc. que chegamos a confundir coa Illa de Arousa pero no fondo queremos e entendemos que sexa Ons, quer polo transporte en barco quer pola súa proximidade con

Illa de Santa Comba.

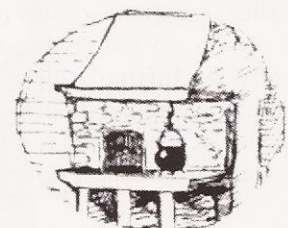

EN TEMPORADA:
Caza
Lamprea
Angulas
AMPLIA CARTA

Restaurante

Casa Dora

José del Río, 6 - Teléf.: 986 881 383 - MARÍN

Marín e Pontevedra. Fálasenos acerca dun escritor vindo a menos que perdeu a inspiración e ten problemas conxugais, e que se refuxia en Riparia para tentar dar solución a estas dúas circunstancias. A aparición dunha visión, a dun aforcado na casa dos Catro Camiños en que el mora, será o detonante inicial para o enredo narrativo. Tal feito incitará a ter que indagar nunha realidade oculta que vive latente no pobo. Existe toda unha serie de acontecementos ligados aos tempos previos á Guerra Civil e á represión durante ela que o escritor, Simón Carrera, terminará por desvelar. O caso é que, sen pretendelo, Simón Carrera acabará por construír así a súa historia, o relato novelado que lle facía falta e que andaba á súa procura.

A narración, sobre todo, está trazada de fantasmas, de ánimas que non descansan tranquilamente. Así pois, para algunhas destas, o sono dos xustos non haberá de chegar entrementes non consiga Simón Carrera descubrir toda a verdade que alí se oculta, que os vivos saben ou intúen pero que ninguén ten a ousadía de tirar á luz pois existen forzas externas que o están a impedir, forzas que teñen que ver co imperio do caciquismo e da Igrexa, representada esta por medio de Don Clodio, o cura párroco. Así mesmo, tampouco recaerá a xustiza divina sobre os que represaliaron nin sobre os que asasinaron por celos ou por retesías políticas ou de veciñanza entrementes vivos e mortos non teñan vontade de se comunicaren entre si para desvelaren a verdade; non en van, atenazados polo medo, os vivos viven unha tensa vida silenciada.

As tres divisións do mundo xudeu-critián conxúganse aquí dándose cita: o celestial, o terreal e o ultraterreal — neste último caso, o dos avernos. Ora ben, a cita ou o encontro (marcado ou non previamente) ten lugar nun espazo e nun tempo, sexa no da ficción narrativa dun Loureiro ou dun Perozo, sexa no dos crentes que xulgan veraces aparicións e lendas, mitos e milagres, mais tamén no daqueles que disque non cren en meigas pero que habelas, hainas. E é que deste xorne somos os galegos. Para o caso con ese sartego de pedra dun suposto clérigo, o do da Laxe do Crego, enterrado non despropositadamente nesa sorte de barca para que a marea o leve, quen sabe se para ese edén ou non de que máis atrás falabamos. Barcas e arcas de pedra en que santos e santas puideron contravir as regras máis elementais da física, sempre dispostas para o celestial; mais tamén, do lado oposto, co seu reverso en forma de averno. Velaquí o “Buraco do Inferno”, lugar en que se suicidará unhas das personaxes do relato de Perozo, e que se trata dun topónimo real da illa de Ons, como real tamén o é o “Pozo do Inferno”, por exemplo, no cabo Prioiro, non lonxe de Santa Comba.

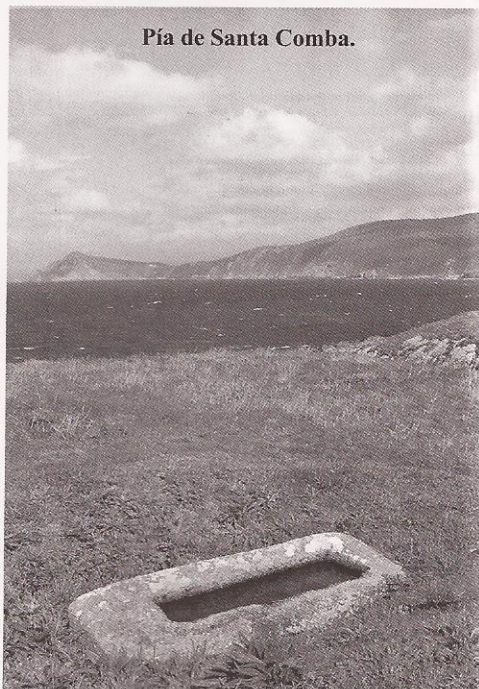
Concluindo xa, resúltanos interesante poder observar o topónimo “Con da Laxe do Crego”, nome completo cuxa primeira voz “Con” (*Con* dos Galos, *Con* das Bombas, *Cons* do Cura, *Cons* Pequenos, Rego *Con* da Londra, etc., todos eles na illa de Ons) nos é descoñecido para o ámbito galego máis ao norte. Vocábulo que, como di o propio Cabeza Quiles, estaría tamén na raíz da última das palabras de “Punta da Canteira”, **can-t* ‘rocha’, procedente do céltico, e que tampouco descartaríamos totalmente para “Area dos *Cans*”, este último termo resultado se cadra dunha deformación de *Cons*.

Na nosa área xeográfica máis setentrional teríamos o seu equivalente pétreo ou rochoso en *coio*, igualmente de procedencia céltica e con connotacións bastante semellantes. Estaríamos, do mesmo modo que acontece en Ons e noutras áreas das Rías Baixas, falando dun termo, neste caso, asociado a un topónimo que sempre se acha na beiramar.

Falamos logo de talasónimos, ou sexa, topónimos relacionados con accidentes xeográficos mariños. Na nosa aldea de Covas, e máis concretamente na área granítica e acantilada do cabo Prioiro, achamos talasónimos como “O *Coio*”, “O *Coido*”, “O *Coi* Fendido”, así como, polo menos, outros tres que van precedidos de *Coidal*, isto é, “*Coidal* do Aguiúncio”, “*Coidal* da Pateira” e “*Coidal* do Golpe”.

Rematamos, deste xeito, case do mesmo modo que comezamos, falando da condición pétreo de tres elementos. Coa do “Sartego” de Sillobre, cuxo monte mira para o mar de dúas rías, a de Ferrol e a de Ares, así como coa da “Laxe do Crego”, que fai o propio para a de Pontevedra, e ás cales teríamos que achegarlles agora a pía (con forma de maseira) de Santa Comba, ollando directamente ao océano, ao Atlántico, e que algúns coidan antigo sarcófago altomedieval. Os

peregrinos que van ao Santo André de Teixido, do mesmo modo que o fan os que van a Compostela, depositan desde tempos inmemoriais pequenas pedras sobre montículos aos que logo se lles pode engadir unha cruz. Estámonos a referir aos milladoiros, lugares, á fin e ao cabo, ligados á humildade, lugares en que os peregrinos renden ese pequeno tributo polas ánimas doutros. Co que novamente regresamos ao mito pagán e cinxido á cultura céltica, ao concepto da ánima externada, ao das pedras da humildade, pois disque conteñen almas no seu interior. Pedras, en definitiva, que abren camiño sobre o mar até crear unha ponte imaxinaria que conduce para o alén. Como para o alén, polo que se ve, tamén se dirixen, e con rumbo certo, os nosos devanditos sarcófagos ou sartegos de pedra.

Pía de Santa Comba.